

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ХМЕЛІВСЬКА СВІТЛАНА ІВАНІВНА

УДК 373.5(477.41)

**РОЗВИТОК ІНШОМОВНОЇ ОСВІТИ У СЕРЕДНІХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ КИЇВСЬКОЇ УЧБОВОЇ ОКРУГИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор педагогічних наук, професор,

Місечко Ольга Євгеніївна,

Житомирський державний університет імені Івана Франка,

професор кафедри іноземних мов та

інноваційних технологій навчання.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор,

Дічек Наталія Петрівна

Інститут педагогіки НАПН України (м. Київ),

завідувач лабораторії історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук, доцент,

Пасічник Олександр Сергійович

Хмельницький національний університет,

доцент кафедри іноземних мов.

Захист відбудеться «19» травня 2015 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 у Житомирському державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40)

Автореферат розісланий 18 квітня 2015 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

С.Л. Яценко

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний процес реформування системи шкільної освіти в Україні, розпочатий ще в 90-ті роки ХХ століття, відбувається в контексті довгострокової стратегії інтегрування в загальний європейський освітній простір, що особливо проявляється на прикладі вивчення іноземних мов, у змісті та науково-методичному забезпеченні якого вже понад десятиліття реалізуються рекомендації Ради Європи з питань вивчення, викладання та оцінювання мов. Академічна, професійна й особиста мобільність сучасної людини значною мірою залежить від володіння найбільш поширеними у світі іноземними мовами. Отже, ефективна іншомовна освіта виступає важливим чинником майбутньої успішної самореалізації особистості.

Державна політика щодо покращення якості спілкування громадян України з представниками інших мов і культур відображена в таких директивних документах, як Закон України «Про освіту» (1991, 2006), Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття», 1993), Національна доктрина розвитку освіти (2002), шкільна програма з іноземних мов (2001, 2005).

Так само активно в сучасну національну шкільну практику входять нові типи середніх загальноосвітніх навчальних закладів, поширені в багатьох країнах світу, – гімназії, ліцеї, колеґіуми тощо, що відображає пошук нових засад організації й інформаційного супроводу навчально-виховної діяльності та управління нею, методів та технологій роботи, формування в учнів інноваційного типу культури та мислення.

З огляду на актуальність для сучасного випускника середньої школи володіння іноземними мовами як засобом міжнародного спілкування в різних сферах діяльності, предметом спеціальної уваги постає якісна іншомовна освіта, для успішної реалізації якої в діяльності сучасних середніх навчальних закладів важливим є фундаментальне вивчення, об'єктивна оцінка, узагальнення і врахування кращих історичних традицій вітчизняної освіти з метою оптимального поєднання класичної спадщини минулого і сучасних досягнень наукової думки, органічного зв'язку її з вітчизняною історією, культурою і педагогічним досвідом. У цьому контексті національний досвід іншомовної освіти становить особливу цінність, оскільки на українських землях з давніх часів складалося середовище, сприятливе до опанування іноземних мов. У середніх і вищих навчальних закладах широко використовувалися й вивчалися стародавні й нові європейські та східні мови, розглядалися культурні здобутки інших країн, формувалися традиції іншомовної освіти, що підтверджує давнє європейське підґрунтя й устремління наших предків.

Аналіз стану розробленості проблеми дає підстави стверджувати, що хоча історія розвитку вітчизняної середньої освіти здавна привертала увагу дослідників, її

багатогранність переконує в доцільності більш цілеспрямованого розгляду особливостей змісту й процесу, цільової спрямованості й результативності вивчення іноземних мов.

З усіх типів середніх навчальних закладів, поширених у Російській імперії в XIX – на початку XX ст., більш детально вивченими є гімназії. Їм приділялося багато уваги в історіографічних працях загального характеру, виданих ще в дореволюційний період та в радянській історіографії 40-х – 80-х рр. XX ст. За період розбудови національної школи в незалежній Україні сформувалася нова хвиля інтересу до гімназійної освіти, що відображено в цілій низці дисертаційних робіт та опублікованих праць (О. Бабіна, Г. Васькович, О. Гапак, О. Грива, В. Добровольська, М. Євтух, А. Лопухівська, М. Собчинська, Б. Ступарик, Т. Сухенко та ін.), у тому числі присвячених вивченню регіональних особливостей шкільництва в Україні (В. Бобров, І. Курляк, Т. Лугаєва, І. Мартинова, Б. Ступарик, С. Фатальчук, Т. Шушара). Виявлено, що менш дослідженими є особливості викладання в Україні іноземної мови (Н. Борисова, А. Долапчі, Л. Кравчук, Б. Лабінська, Т. Литнєва, О. Місечко, І. Мозгова), що обмежує можливості порівняльного аналізу педагогічного досвіду минулого й практики сучасної школи.

Практично не дослідженими залишаються особливості розвитку іншомовної освіти на окремих територіях Російської імперії. Тим часом регіон, охоплений Київською учбовою округою, складає особливий науковий інтерес з огляду на: давні культурно-освітні традиції; зосередження в ньому перших національних середніх навчальних закладів різних типів та прогресивних педагогічних кадрів; сконцентрованість навколо Києва, що надавало йому особливого значення політичного, економічного, наукового, суспільного, культурно-освітнього центра.

Водночас, напрацювання в галузі теорії і практики навчання іноземної мови, здобуті в другій половині XIX – на початку XX ст., зберігають свою актуальність і вагомість і в перспективі, оскільки можуть стати в нагоді при розгляді багатьох суперечливих питань сьогодення: кількості іноземних мов, необхідних для достатнього індивідуального розвитку і перспективних потреб сучасного школяра; цільової спрямованості й диференціації змісту іншомовної освіти залежно від типу навчального закладу; співвідношення термінів вивчення різних мов, у тому числі, рідної й іноземних; виявленні відмінностей в іншомовній освіті в різних типах середніх навчальних закладів.

Теоретична й практична значущість проблеми для розвитку сучасної української школи, її недостатня розробленість та потреба в оволодінні історичною перспективою для розв'язання наявних суперечностей зумовили вибір теми дослідження: **"Розвиток іншомовної освіти у середніх навчальних закладах Київської учбової округи (друга половина XIX ст. – початок XX ст.)"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка "Становлення та розвиток освіти та виховання в різні історичні періоди" (державний реєстраційний номер 0110U002112). Тему дисертації погоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 16. 06. 2009 р.).

Мета дослідження – виявити динаміку розвитку іншомовної освіти в середніх навчальних закладах Київської учбової округи протягом другої половини XIX – початку XX ст. та актуалізувати набутий історичний досвід у сучасних умовах.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання дослідження**:

- 1) здійснити історіографічний аналіз досліджуваної проблеми;
- 2) виокремити й обґрунтувати основні етапи розвитку іншомовної освіти в закладах загальної середньої освіти протягом другої половини XIX – початку XX ст.;
- 3) виявити головні протиріччя й тенденції розвитку іншомовної освіти в Київській учбовій округі на кожному з окреслених етапів у загальному контексті розвитку середньої освіти;
- 4) з'ясувати особливості змісту й методів іншомовної освіти в різних типах середніх навчальних закладів Київської учбової округи (чоловічих і жіночих гімназіях, реальних і комерційних училищах) у досліджуваній період;
- 5) актуалізувати цілісний досвід іншомовної освіти в сучасних умовах.

Об'єкт дослідження – процес розвитку вітчизняної іншомовної освіти в закладах середньої загальної освіти (друга половина XIX – початок XX ст.).

Предмет дослідження – зміст і методи іншомовної освіти, етапи, протиріччя й тенденції її розвитку в різних типах закладів середньої загальної освіти Київської учбової округи в обраних хронологічних межах.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX століття – початок XX ст. Характерною ознакою *нижньої* хронологічної межі є підготовка і проведення реформи середньої школи 60-х рр., у результаті якої, крім чоловічих гімназій, з'явилися інші типи середніх навчальних закладів (жіночі й реальні гімназії), які вплинули на загальну картину іншомовної освіти в наступні роки. *Верхня* межа зумовлена кардинальними суспільно-політичними, адміністративними (ліквідація учбових округ), структурними (створення шкіл нового типу) змінами, що розпочалися в 1917 р. і спричинили поступовий занепад іншомовної освіти (видалення стародавніх іноземних мов з переліку обов'язкових навчальних предметів зі школи, втрата інтересу до нових мов як "буржуазного пережитку").

Територіальні межі дослідження визначаються регіоном Київської учбової округи в

другій половині XIX ст., до складу якої входили Київська, Чернігівська, Волинська, Подільська і Полтавська губернії.

Методологічну основу дослідження становлять: філософські ідеї про єдність мови й мислення, про роль мови та мовної освіти як визначального чинника формування особистості; принципи науковості, об'єктивності, історизму, які дали змогу простежити шлях формування теоретичних засад та реалізацію іншомовної освіти в середніх навчальних закладах другої половини XIX – початку XX ст.; системний підхід у вивченні явищ, фактів, процесів, пов'язаних із навчанням іноземних мов у досліджуваній період у взаємозв'язку з іншими соціальними системами (політичною, економічною, ідеологічною тощо), а також у комплексі різних складових цього навчання (зміст, навчальні плани, програми, методи, засоби, підручники, педагогічні кадри); історіографічний підхід, на основі якого досліджувався стан проблеми в історико-педагогічній науці; хронологічний підхід, який спонукав до чіткого дотримання історичного часу подій і виявлення об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків між подіями і фактами, що вивчалися.

Теоретичну основу дослідження складають: державні законодавчі та освітні документи про стратегію розвитку освіти в Україні; концептуальні положення методології сучасної історико-педагогічної науки і регіонального краєзнавства (Л. Березівська, М. Богуславський, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, Н. Дічек, В. Курило, В. Майбороди, О. Місечко, Н. Побірченко, Н. Сейко, О. Сухомлинська); праці з організації навчального процесу в закладах освіти (В. Галузинський, М. Євтух, В. Лозова, А. Троцко); засадничі теоретичні положення побудови іншомовної шкільної освіти в історичній ретроспекції і сучасній перспективі (О. Вишневський, І. Грузинська, Я. Коменський, М. Ляховицький, О. Мироліубов, С. Ніколаєва, Г. Пальмер, Ю. Пасов, В. Плахотник, І. Рахманов, Л. Щерби).

У ході дослідження використано комплекс *загальнотеоретичних* методів – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація – для розгляду розвитку теоретичних ідей і практики навчання іноземних мов у визначений період; методи *історико-педагогічного дослідження*: *історико-генетичний* – для розгляду історичних передумов розвитку іншомовної освіти в Київській учбовій окрузі; *історико-структурний* – для виявлення компонентів, які визначали систему іншомовної освіти в досліджуваній період; *порівняльно-історичний*, який дав змогу порівняти та зіставити соціально-педагогічні явища й факти в іншомовній освіті різних навчальних закладів на різних історичних етапах; *предметно-хронологічної ретроспекції*, який надав можливість простежити зміни в теоретичному обґрунтуванні та практиці викладання іноземних мов у чіткій хронологічній послідовності; *прогностичний* – для узагальнення та актуалізації результатів дослідження в контексті сучасних проблем шкільної іншомовної освіти.

Джерельна база дослідження. У процесі наукового пошуку використовувалися опубліковані й неопубліковані матеріали. З числа опублікованих: історична й сучасна науково-педагогічна література; урядові документи, розпорядження та постанови (законодавчі та директивні акти Міністерства народної освіти, статuti гімназій та прогімназій, циркуляри); навчальні плани та програми, пояснювальні записки до них; звіти керівних органів освіти, кураторів (попечителів) учбових округ, звіти навчальних закладів та громадських організацій; навчально-методичні посібники з курсів давніх та нових мов; психолого-педагогічні праці щодо змісту середньої шкільної освіти та навчання стародавніх та нових іноземних мов і методів їх викладання; публікації періодичного педагогічного друку досліджуваного періоду ("Вестник Европы", "Воспитание", "Гимназия", "Журнал Министерства народного образования", "Киевская старина", "Педагогический сборник", "Русская школа") та сучасні періодичні видання ("Шлях освіти", "Іноземні мови", "Іноземні мови в навчальних закладах", "Иностранные языки в школе", "Історико-педагогічний альманах", "Педагогіка й психологія"); мемуарні спогади учасників подій; дисертаційні роботи та монографії з проблем середньої шкільної освіти й викладання іноземних мов.

У дослідженні також використано неопубліковані архівні матеріали фондів Державного архіву м. Києва (ф. 81; 90; 108); Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ф. 402; 707; 2162); матеріали відкритих фондів: Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича, Державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. Сухомлинського.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше*: комплексно й системно висвітлено регіональний досвід здійснення іншомовної освіти в різних середніх навчальних закладах Київської учбової округи в загальному контексті розвитку середньої шкільної освіти; обґрунтовано узагальнену періодизацію розвитку вітчизняної іншомовної освіти в різних типах середніх навчальних закладів у другій половині XIX – на початку XX ст.; визначено головні суперечності й тенденції цього розвитку; виявлено й узагальнено особливості організації іншомовної освіти у реальних і комерційних училищах; досліджено регіональну практику навчання нових мов за методом Робертсона. *Удосконалено* історико-педагогічні знання про змістові й методичні основи навчання іноземних мов у вітчизняних закладах середньої загальної освіти в другій половині XIX – на початку XX ст.; терміни впровадження інноваційних методик навчання нових іноземних мов у середніх освітніх закладах Київської учбової округи в досліджуваній період. *Подальшого розвитку* набули: систематизація та аналіз опублікованих і неопублікованих матеріалів, що визначали організацію іншомовної освіти в Російській імперії загалом та Київській учбовій окрузі зокрема; вивчення перспектив творчого

використання вітчизняного досвіду іншомовної освіти в сучасній середній загальноосвітній школі. У науковий обіг введено маловідомі й невідомі документи щодо розвитку шкільної іншомовної освіти в Україні.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його основні положення та результати можуть застосовуватися в курсах лекцій з порівняльної педагогіки, теорії та історії педагогіки, у спецкурсах з теорії та історії іншомовної освіти, при написанні курсових і дипломних робіт. Проведене дослідження може скласти основу подальшого історико-педагогічного компаративного вивчення теорії та практики іншомовної освіти на різних історичних етапах розвитку вітчизняної школи в різних регіонах України та за кордоном. Результати дослідження можна творчо використовувати в сучасній розробці теорії навчання мов та при формуванні його змісту в ЗНЗ України для забезпечення ефективного навчання іноземних мов. Матеріали дисертації *використовуються* у навчальному процесі різних регіонів України.

Апробація результатів дисертації здійснювалася шляхом публікації основних її положень у наукових виданнях та їх презентації у доповідях на науково-практичних конференціях різного рівня, зокрема, *міжнародних*: «Пріоритетні напрями підготовки вчителя іноземної мови у контексті вимог Болонського процесу» (Ніжин, 2012), «Ідеї К.Д. Ушинського в сучасній педагогіці (до 190-річчя від дня народження К.Д.Ушинського)» (Київ, 2014); *всеукраїнських*: «Перший крок у науку» (Луганськ, 2011), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013); *інтернет-конференція* «Українська освіта в європейському інформаційному просторі» (Житомир, 2012); науково-методологічних семінарах кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка (2009 – 2013)

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 10 публікаціях (з них 9 одноосібних), з яких: 6 статей у провідних наукових фахових виданнях України, 2 – у міжнародних наукових періодичних виданнях, 3 – у наукових збірниках, 1 тези доповіді на конференції.

Особистий внесок здобувача у статті "Особенности деятельности коммерческих училищ в Киевском учебном округе в конце XIX – начале XX вв.", виконаній у співавторстві з О. Місечко, полягає в аналізі організації іншомовної освіти у комерційних училищах Київської учбової округи.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел (312 позицій, з яких 15 – іноземними мовами, 46 – архівних справ). Загальний обсяг дисертації – 247 сторінок, основний зміст викладено на 193 сторінках. У роботі міститься 3 таблиці та 19 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження з обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, розкрито наукову новизну, визначено хронологічні межі та охарактеризовано джерельну базу дисертаційної роботи, наведено відомості про структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **"Розвиток іншомовної освіти у середніх навчальних закладах Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. як історико-педагогічна проблема"** – здійснено аналіз стану дослідженості проблеми розвитку іншомовної освіти в середніх навчальних закладах Київської учбової округи в другій половині XIX – на початку XX ст.; висвітлено тенденції розвитку середньої загальної освіти в Російській імперії в досліджуваний період; представлено авторську періодизацію.

Виокремлено й охарактеризовано основні періоди історіографічного дослідження порушеної проблеми: 1) *друга половина XIX ст. – 1917 р.* – становлення загальних основ вітчизняної історико-педагогічної науки; 2) *1917р. – 20-і роки XX ст.* – формування нових тенденцій у вітчизняній історії педагогіки; 3) *30-і – перша половина 80-х років XX ст.* – розвиток вітчизняної історико-педагогічної науки на засадах марксистської методології; 4) *друга половина 80-х років XX ст. – дотепер* – переосмислення історико-педагогічного процесу з нових методологічних позицій і створення національної науки.

У результаті проведеного аналізу з'ясовано, що регіональні особливості викладання іноземних мов (класичних і західноєвропейських) у закладах середньої освіти Київської учбової округи (чоловічих і жіночих гімназіях, реальних гімназіях/училищах, колегіумах, комерційних училищах) протягом другої половини XIX – початку XX ст. не знайшли цілісного вивчення в педагогічній історіографії.

Разом з тим з'ясовано, що існує значний обсяг малодосліджених джерельних матеріалів, який дає змогу виявити нові факти, події, ідеї. До використаної джерельної бази увійшли: 1) опубліковані нормативно-правові документи, що регулювали систему шкільної освіти в досліджуваний період (розпорядження Міністерства народної освіти Російської імперії, збірники статистичних відомостей, звіти попечителів Київської учбової округи, статuti, звіти, огляди, навчальні плани різних середніх навчальних закладів; шкільні підручники); 2) архівні документи, які ілюструють досліджувані події і явища (циркуляри Міністерства народної освіти, доповіді комісій, матеріали засідань педагогічних рад середніх навчальних закладів, листування керівників навчальних закладів та їх підрозділів з органами державного управління, звіти навчальних закладів і окремих викладачів, програми викладання, навчальні розклади, відомості, директивні вказівки, доповідні й пояснювальні

записки, списки); 3) нарративні джерела, які аналізують сутність історичних подій досліджуваного періоду (публікації в періодичних виданнях, спогади учасників подій, монографічні роботи, дисертаційні дослідження, збірники, книги тощо).

На основі цілісного й системного аналізу проаналізовано динаміку розвитку середньої школи в досліджуваній період. Виявлено загальні тенденції, які справляли вирішальний вплив на поширення вивчення тих, чи інших іноземних мов у середніх навчальних закладах Російської імперії. Зокрема, виниклі наприкінці 40-х – на початку 50-х років XIX ст. суперечності у поглядах на подальший шлях розвитку середньої школи (в напрямі класичної чи реальної освіти) на початку 60-х років було вирішено на користь рівноправного поєднання обох напрямів. Як наслідок, у питанні змісту навчання в закладах середньої освіти сформувалася тенденція до повідомлення знань, необхідних для "розумного людського життя"; відбулася диференціація закладів середньої загальної освіти за навчальним спрямуванням (створення окремих чоловічих реальних і класичних філологічних гімназій); викладання давньогрецької мови було замінено природничою історією, а у реальних гімназіях відмовилися від вивчення стародавніх мов; почали відкриватися жіночі училища/гімназії, в яких вводилися нові мови, які були не обов'язковими предметами, проте користувалися великою популярністю.

Для розвитку середньої освіти у 70-ті – 80-ті рр. XIX ст. характерним стало протистояння реальної і класичної гімназій, яке виразилося в закріпленні за класичними гімназіями статусу єдиного повноцінного середнього загальноосвітнього закладу, що призвело до стрімкого й суттєвого посилення ролі стародавніх мов. Зазначено про відсутність класичних мов у навчальних планах закладів реальної освіти. Відбулося скорочення частки дітей селян і ремісників серед учнів гімназій; запроваджувалася сувора регламентація і централізація навчально-методичної роботи.

Наприкінці 80-х – у 90-тих роках XIX ст. загострилося протиріччя між консервативною системою класичної освіти і реальними життєвими потребами суспільства в умовах бурхливого розвитку промисловості, будівництва, торгівлі. Це протиріччя переросло в кризу класичного напрямку, який не зміг забезпечити високої якості освіти і викликав суспільний спротив. На цьому тлі почала формуватися й міцніти тенденція до наближення змісту шкільної освіти до потреб господарського й культурного зростання держави (у т.ч. завдяки створенню комерційних училищ); почали піддаватися сумніву освітній і розвивальний впливи класичних мов, натомість суттєво зросло соціальне значення нових мов.

З'ясовано, що початок XX ст. і наступні роки відзначилися суперечностями у визначенні змісту середньої освіти різними міністрами, які швидко змінювали один одного і не мали достатнього часу для втілення своїх освітніх проєктів. Зазначене зумовило появу

тенденції наближення освіти до реальних потреб життя, що передбачало об'єднання гуманітарних, математичних і природничонаукових знань, скорочення обсягу вивчення в гімназіях стародавніх мов, підвищення статусу нових мов і реальної освіти, запровадження англійської мови, створення єдиної загальноосвітньої середньої школи.

Здійснено періодизацію процесу розвитку іншомовної освіти в середніх навчальних закладах Російської імперії на прикладі Київської учбової округи впродовж другої половини XIX – початку XX століття. Виявлено головні тенденції розвитку різних закладів середньої загальної освіти, в яких викладалися іноземні мови протягом досліджуваного періоду, зміни у цілях і методах навчання іноземних мов.

Виділено й обгрунтовано три етапи, а саме:

- 1852 –1871 рр. – етап паритетного співіснування класичних і нових мов в умовах дуалізму в змісті середньої освіти з визнанням їх вагомості у контексті морального й духовного виховного впливу; визначення рецептивно-репродуктивних цілей практичного володіння мовою; використання у навчанні мов перекладної методики з орієнтацією на смисловий переклад текстів;

- 1871 – 1889 рр. – етап домінування стародавніх мов в умовах посилення класицизму в змісті середньої школи, за якого відбувалося закріплення за ними пріоритетної ролі в загальній освіті, вихованні і розвитку школярів; визнання за новими мовами виключно практичної і загальноосвітньої цілей; домінування граматико-перекладного методу навчання мов;

- 1890–1917 рр. (з двома підетапами: 1890 – 1900 рр. та 1900 – 1917 рр.) – етап зміни пріоритетів в іншомовній освіті в умовах кризи класичного напрямку; зменшення значення стародавніх і зростання ролі нових мов; посилення культурологічного компоненту у вивченні стародавніх мов; розширення змісту загальноосвітньої і практичної, а також обстоювання розвивальної і виховної цілей у процесі викладання нових мов; запровадження нових (прямих) методів навчання, які сприяли продуктивному використанню мови.

У другому розділі – **"Особливості іншомовної освіти в середніх навчальних закладах Київської учбової округи на різних етапах її розвитку (друга половина XIX – початок XX ст.)"** – охарактеризовано викладання іноземних мов у гімназіях на етапі дуалізму в змісті середньої освіти (50-ті – 60-ті рр. XIX ст.); розглянуто іноземні мови як основу загальної освіти в умовах посилення класицизму в середній школі (70-ті – 80-ті рр. XIX ст.); представлено результати історико-педагогічного аналізу іншомовної освіти на тлі загострення кризи класичного напрямку розвитку середньої освіти (90-ті рр. XIX ст. – початок XX ст.); окреслено напрями творчого використання вітчизняного досвіду іншомовної освіти в сучасних умовах.

Встановлено, що в досліджуваний період у Київській учбовій окрузі постійно зростала кількість чоловічих і жіночих середніх навчальних закладів, серед яких були гімназії (чоловічі і жіночі), ліцеї, колегії, реальні гімназії (училища), комерційні училища, в яких іноземні мови (класичні й нові) були основними предметами гуманітарного циклу. Їх вивчення хоча й проходило відповідно до загальнодержавних вимог, навчальних програм, офіційно визнаних методик, проте мало певні регіональні особливості.

З'ясовано, що, протягом 1850-х – початку 1860-х рр. керівництво округи підтримувало освітянську позицію щодо відстоювання ідеї високої освітньої цінності і рівноцінного значення вивчення усіх іноземних мов – як класичних, так і нових. Стосовно послідовності навчання мов висловлювалася думка, що вивчення іноземних мов має розпочинатися після того, як засвоєні основи рідної мови (роль якої виконувала російська).

Відповідно до навчального плану, прийнятого на основі Статуту гімназій 1864 р., головною метою навчання стародавніх мов у чоловічих гімназіях було знайомство учнів з літературою епохи античності на основі глибокого вивчення граматики латинської (I-VII класи) і грецької (III-VII класи) мов. Окрім того, в усіх типах класичних гімназій обов'язковим було вивчення нових мов: у класичній гімназії – німецької чи французької з I класу, в напівкласичній – німецької мови з I класу, а французької – з II класу. У реальних гімназіях німецька і французька мови вивчалися у I – VII класах у більшому обсязі, ніж у класичних гімназіях, викладання стародавніх мов не передбачалося. Оскільки введення нового Статуту не супроводжувалося встановленням єдиної програми з окремих дисциплін, гімназії працювали на основі програмово-інструктивних матеріалів, які розроблялися самостійно.

З початку 60-х років XIX ст. вперше Міністерством народної освіти було дозволено конкуренцію підручників. У результаті цього в середніх початкових закладах Київської учбової округи використовувалося багато іншомовних підручників, виданих за кордоном чи в Москві та Санкт-Петербурзі. Водночас, розпочалося написання авторських навчальних книг, у т.ч. викладачами мов округи. Доведено, що паралельно до застосування текстуально-перекладної методики серед викладачів іноземних мов здійснювалися спроби створення оригінальних авторських підходів до навчання, а також використання альтернативні зарубіжні методики ("метод Робертсона" та "генетичний метод" Магера). Загалом в організації іншомовної освіти в гімназіях округи на цьому етапі простежується орієнтація на освітні традиції і методики Західної Європи, особливо Німеччини. Учителі класичних гімназій відряджалися до європейських країн для вивчення досвіду організації викладання класичних мов.

З'ясовано, що стародавні мови фактично використовувалися в змісті загальної середньої

освіти як засіб розшарування суспільства за гендерними ознаками. Вони не вивчалися у жіночих училищах/гімназіях, які почали масово відкриватися з кінця 1850-х рр., що позбавляло жінок можливості продовження освіти в університетах. Хоча нові мови в них були обов'язковим предметом і викладалися лише за окрему плату, для виконання випускницями жіночих училищ функцій домашньої вчительки чи наставниці знання цих мов було суттєво важливим, що підтверджується архівними документами.

Обґрунтовано думку, що другий етап розвитку вітчизняної іншомовної освіти (1871–1889 рр.) у середніх навчальних закладах Київської учбової округи проходив під впливом ідеї закріплення домінуючого положення стародавніх мов у змісті гімназійної освіти. За Статутом 1871 р. було суттєво збільшено кількість тижневих уроків на вивчення латини (на 10) і грецької мови (на 12 уроків) на відміну від нових іноземних мов (залишилося без змін 19). Пріоритетне положення стародавніх мов закріплювалося ще й традицією призначати на найбільш авторитетні і впливові у гімназіях посади директорів, інспекторів і класних наставників переважно викладачів латинської та грецької мов.

Зазначено, що вивчення нових мов розпочиналося з II класу, а не з I класу, як за Статутом 1864 р., з метою уникнення одночасного запровадження трьох граматичних систем (російської, латинської і нової мов) з першого класу. Недоцільним вважалося також одночасне вивчення двох нових мов. Рекомендувалося розпочинати з французької (а не з німецької, як раніше). Учні могли вивчати одну або дві нові мови, обов'язковою ж була одна – за вибором учня. У викладанні стародавніх мов за новими програмами пріоритетним вважалося вивчення граматики, яка визнавалася стрижневим елементом розвитку мислення, формування гнучкості розуму і загальної гуманітарно-філологічної культури. Навчання мови полягало у виконанні формальних граматичних вправ і завчанні латинських і грецьких вокабул. Читання творів стародавніх авторів також підпорядковувалося граматичним цілям. Суттєве збільшення кількості уроків і вимог до обсягу обов'язкового для засвоєння навчального матеріалу негативно впливало на успішність.

З'ясовано, що зміщення центру навчальної роботи на уроці з роботи над текстом на засвоєння граматичних форм призвело до зміни методу викладання стародавніх мов. Протягом 70-х – 80-х рр. XIX ст. перевага надавалася граматики-перекладному методу як більш відповідному класичному характерові й цілям гімназії. Те, що для більшої частини учнів і викладачів гімназій російська мова не була рідною, викликало додаткові труднощі у навчанні іншомовної лексики й граматики, здійсненні перекладів.

Встановлено, що домінування класицизму в чоловічих гімназіях відчутно гальмувало якісне вивчення нових іноземних мов. Однак окремі вчителі намагалися запровадити в навчальний процес такі педагогічні прийоми, які б запобігали перевантаженню учнів та

викликали в них інтерес до предмета. Закордонні підручники зі стародавніх і нових мов почали замінюватися навчальними книгами вітчизняних авторів, у тому числі викладачів гімназій Київської учбової округи, що були краще пристосовані до вікових і програмних вимог і розраховані на порівняння іншомовних явищ з російською мовою.

Виявлено, що на основі Статуту 1871 р. у молодших класах чоловічих гімназій уперше почало практикуватися поєднання викладання одним викладачем кількох предметів, з метою покращення успішності за рахунок поєднання в навчанні споріднених дисциплін (російської і латинської чи грецької мов, латини і грецької, латини й історії, історії і географії, двох нових мов).

При дослідженні особливостей іншомовної освіти в реальних училищах Київської учбової округи було виявлено елементи профільного навчання нових мов: ознайомлення з комерційними термінами; ведення комерційного листування, укладання рахунків, векселів та інших торгівельних документів обома мовами і переклад їх з російської мови на іноземну. У результаті порівняння вимог, які висувалися керівними освітніми органами округи до основних і комерційних відділень реальних училищ, зроблено висновок, що рівень володіння новими мовами учнями комерційних відділень був вищим.

Аналіз процесу навчання нових мов у реальних училищах Київської учбової округи протягом 70-х – 80-х рр. XIX ст. засвідчує, що незважаючи на використання перекладних методик, реальні училища виявляли більший інтерес до практичної спрямованості іншомовної освіти. З початку 1890-х рр. у нових навчальних планах рекомендувалося використовувати практичний (індуктивний) метод навчання, що було сприйнято як "докорінний переворот" у галузі викладання іноземних мов.

З'ясовано, що протягом усього досліджуваного періоду в діяльності чоловічих і жіночих гімназій округи існували відмінності як у кількості навчальних годин на іноземні мови, так і в змісті підручників і навчальних матеріалів. Особливістю жіночих гімназій було забезпечення практичних занять для слухачок додаткових 8-х педагогічних класів, що готували їх до викладання різних предметів, у тому числі іноземних мов, рівень практичного володіння якими у жіночих гімназіях і прогімназіях перевищував чоловічі класичні навчальні заклади. Викладачі мов жіночих гімназій звертали увагу на оволодіння не тільки граматичною, але й звуковою і графічною формою висловлювання.

З початку 1890-х рр. інтерес до класичних чоловічих гімназій і класичної філологічної освіти в Київській учбовій окрузі почав знижуватися на тлі активізації діяльності жіночих гімназій і закладів реальної освіти, які особливу увагу звертали на формування практичних умінь, зокрема в галузі нових мов.

Умови промислового підйому 90-х рр. XIX ст. призвели до стрімкого виокремлення

відділень комерційної освіти й заснування окремих навчальних закладів комерційного напрямку – комерційних училищ. Дослідженням доведено, що саме в цих навчальних закладах Київської учбової округи (чоловічих і жіночих) уперше до програми навчання була введена англійська мова.

Доведено, що загалом викладання іноземних мов у реальних і комерційних училищах та в жіночих гімназіях відбувалося ефективніше, ніж у класичних чоловічих гімназіях. Разом з тим, з метою зближення змісту освіти у різних типах середньої школи округи до програми жіночих гімназій і реальних училищ на початку ХХ ст. включалася латинська мова.

Щодо змісту іншомовної освіти з'ясовано, що протягом перших десятиліть ХХ ст. спостерігається відмова від захоплення граматикую; у старших класах гімназій учні займалися, головним чином, читанням творів; більш представленим стає культурологічний компонент у контексті ознайомлення з художніми й історичними творами, біографією їх авторів та історичною епохою.

Виявлено, що більш суттєві зміни відбулися в змісті й методиці навчання нових мов. З кінця ХІХ ст. у закладах реальної освіти, особливо комерційних училищах і жіночих гімназіях Київської учбової округи, почала активно запроваджуватися нова методика навчання іноземних мов (натуральний або прямий метод), яку активно впроваджували київські педагоги – П. Ней, І. Глівенко та ін.

Доведено, що активне поширення в жіночих гімназіях і закладах реальної освіти прогресивних методів і прийомів навчання нових мов справляло позитивний вплив на методику навчання у чоловічих гімназіях Київської учбової округи. Наприкінці першого десятиліття ХХ ст. почали використовувати підручники, складені за новою "натуральною" методикою чи з елементами практично орієнтованих завдань.

Виявлено, що протягом усього досліджуваного періоду в середніх навчальних закладах Київської учбової округи, особливо в провінції, відчувалася нестача вчителів нових мов, у результаті чого вакансії заповнювалися некваліфікованими іноземцями-носіями мови, які часто погано володіли російською мовою та її лексичним складом. Це значно утруднювало міжмовні переклади. Стародавні мови викладали переважно випускники історико-філологічних факультетів вітчизняних університетів, які успішно застосовували нові навчальні прийоми. Зокрема, в окрузі навіть частіше, ніж учителі-іноземці, вони навчали на основі натурального методу, застосовували наочність, привчали учнів до живого мовлення, відповідей на запитання і переказів текстів іноземною мовою.

Утім, на тлі зростаючої пріоритетності нових мов у період 1906–1915 рр. спостерігалася поступова втрата класичними мовами своїх ключових позицій у змісті середньої освіти.

Результати дослідження об'єктивно засвідчили наявність у розглянутому історичному

досвіді низки організаційних і дидактичних (змістових і процесуальних) аспектів, які характеризували іншомовну освіту в середніх навчальних закладах досліджуваного регіону та продовжують бути актуальними в умовах сьогодення і тому потребують урахування в подальшому розвитку середньої загальної освіти в Україні.

До таких можна віднести: потребу у вивченні сучасними школярами не менше двох іноземних мов; доцільність викладання іноземної мови у класах з поглибленим вивченням цього предмета з 1-го року навчання у вигляді пропедевтичного курсу, а в масовій школі – з 2-го класу, коли в учнів вже сформовані опорні вміння з рідної мови; допомогу держави у підвищенні професійної компетентності вчителів іноземної мови та методично-інформаційному забезпеченні сучасними матеріалами; корисність використання автентичних текстів; необхідність диференціації цілей, змісту, методів іншомовної освіти залежно від типу навчального закладу, рівня мовної підготовки і віку учнів; запровадження професійно орієнтованого вивчення іноземної мови відповідно до обраної галузі знань; практичну спрямованість процесу навчання іноземної мови тощо.

На основі узагальнення результатів наукового пошуку, спрямованого на розв'язання обраних дослідницьких завдань, можна сформулювати такі **висновки**:

1. На основі історіографічного аналізу проблеми розвитку іншомовної освіти в закладах загальної середньої освіти Київської учбової округи, проведеного на перетині хронологічного й проблемно-тематичного підходів, виявлено відсутність комплексних, системних праць у визначеному напрямі. З'ясовано, що активне вивчення вітчизняної історії шкільної іншомовної освіти розпочалося в публікаціях кінця XIX – початку XX ст. Особливий інтерес дослідників до вивчення спадку вітчизняної й зарубіжної практики поширення, вивчення й викладання іноземних мов спостерігався у 40-50-х рр. XX ст. Разом з тим, особливості викладання мов в окремих типах середніх навчальних закладів на українських землях, у тому числі в Київській учбовій окрузі, не стали предметом окремого дослідження. Відродження у незалежній Україні таких типів середньої школи, як гімназії, ліцеї, колегіуми, привернуло увагу дослідників до вивчення досвіду в галузі навчання іноземних мов як загалом у країні, так і в окремих її регіонах.

2. На основі виділення кількох критеріїв, що є визначальними у виявленні динаміки становлення іншомовної освіти у вітчизняній середній школі, виокремлено *етапи* розвитку іншомовної освіти протягом другої половини XIX – початку XX ст.:

– 1852 – 1871 рр. – паритетне співіснування класичних і нових мов в умовах дуалізму в змісті середньої освіти (визнання рівноцінного значення як класичних, так і нових мов як засобу загальної освіти; постановка виховних (моральне й духовне виховання) і практичних (читання, переклад) цілей; переважання в навчанні іноземних мов лексико-перекладної

методики);

– 1871 – 1889 рр. – домінування стародавніх мов як пріорітету класичної освіти в умовах посилення класицизму в змісті середньої загальноосвітньої школи (актуалізація так званої "педагогічної мети", соціальної, виховної і загальноосвітньої цілей; у викладанні нових мов – загальноосвітньої й практичної цілей; панування граматики-перекладного методу навчання, втрата культурологічного компоненту іншомовної освіти);

– 1890 – 1917 рр. (з двома підетапами: 1890 – 1900 рр. та 1900 – 1917 рр.) – зміна пріоритетів в іншомовній освіті (зростання ролі нових мов і зниження інтересу до вивчення стародавніх в умовах кризи класичного напрямку, повернення до культурологічної мети вивчення стародавніх мов, розширення змісту загальноосвітньої і практичної цілей, обстоювання розвивальної і виховної цілей навчання нових мов; запровадження натурального методу навчання).

3. Обґрунтовано основні протиріччя, що визначали тенденції розвитку іншомовної освіти в середніх навчальних закладах Київської учбової округи протягом виокремлених етапів у загальному контексті розвитку середньої освіти.

Доведено, що для I етапу (1852-1871) були визначальними суперечності: **між** прихильниками класичного і реального напрямів розвитку шкільної системи щодо вибору іноземних мов як складової загальної середньої освіти, що призвело до диференціації складу іноземних мов відповідно до типу чоловічого середнього навчального закладу; **між** визнаною державою потребою у забезпеченні випускників середніх навчальних закладів знанням іноземних мов, достатнім для продовження навчання в університеті (для випускників класичних гімназій) чи професійного використання (для випускників реальних гімназій), і відсутністю пристосованих до здійснення перекладів на російську мову підручників, що спонукало до розробки викладачами гімназій округи авторських навчальних посібників чи методичних рекомендацій до зарубіжних підручників; **між** зростаючими вимогами до якості іншомовної освіти і нестачею вчителів, особливо нових мов, які б добре володіли російською мовою і могли забезпечити якісний літературний переклад, що призвело до запровадження Міністерством народної освіти спеціального іспиту для вчителів-іноземців на знання російської мови.

На II етапі (1871 – 1889) виокремлено такі основні протиріччя: **між** переорієнтацією офіційної освітньої політики на користь стародавніх мов як головного засобу загальної освіти і суспільним незадоволенням такими змінами, що викликало зростання популярності закладів реальної освіти; **між** збільшенням частки стародавніх мов у навчальному плані і низькою результативністю їх вивчення – було поставлено під сумнів доцільність зосередження іншомовної освіти на вивченні граматики; **між** запровадженою Міністерством

народної освіти практикою викладання одним учителем стародавніх і російської мов і браком таких кадрів; у статусі стародавніх і нових мов у чоловічих і жіночих гімназіях (необов'язковість їх вивчення у жіночих гімназіях мала своїм наслідком використання більш вільної від схоластики й спрямованої на формування практичних умінь спілкування методикою навчання); **між** рецептивно-репродуктивним характером навчальної діяльності і зростаючою потребою в практичному володінні іноземними мовами, що призвело до намірів переглянути цілі і зміст навчання іноземних мов у школі.

На останньому етапі розвитку іншомовної освіти в середніх навчальних закладах Київської учбової округи (1890 – 1917 рр.) окреслено основні протиріччя: **між** зосередженістю класичної системи освіти на вивченні стародавніх мов і потребою держави у фахівців, які б володіли мовою як засобом спілкування, що сприяло посиленню уваги до нових мов; **між** змінами у цілях іншомовної освіти і застарілою методикою навчання, що мало своїм результатом поступове скорочення граматичних вимог і збільшення частки читання літературних творів у змісті навчальної програми, а також запровадження практичної методики (натурального методу); **між** назрілою потребою в докорінному реформуванні шкільної освіти і різним баченням цієї проблеми керівниками Міністерства народної освіти, у результаті чого відбулася поступова втрата іноземними мовами своїх ключових позицій; **між** потребою у практичному володінні іноземними мовами і недостатньою навчально-методичною підготовленістю вчителів до виконання цього завдання, що викликало певне розчарування в можливостях досягнення на рівні середньої школи володіння усним іншомовним мовленням; **між** зростаючою актуальністю нових мов у змісті середньої загальної освіти і недостатньою забезпеченістю їх викладання кваліфікованими педагогічними кадрами, що стало підставою для розгортання на початку ХХ ст. підготовки вітчизняних учителів нових мов на історико-філологічному факультеті Київського університету й Київських вищих жіночих курсах.

4. У результаті історико-педагогічного аналізу визначено змістові й процесуальні особливості іншомовної освіти в різних типах середніх навчальних закладів Київської учбової округи в досліджуваний період.

Встановлено, що в чоловічих гімназіях протягом усієї другої половини ХІХ ст. пріоритет надавався стародавнім мовам як стрижневим дисциплінам класичної освіти. У 60-х рр. зміст навчання зосереджувався навколо читання й тлумачення текстів стародавніх авторів, оволодіння іншомовною лексикою. У 70-х–80-х рр. пріоритетним було засвоєння граматики іноземної мови і виконання письмових перекладів з російської мови на стародавні. У 90-х рр. відбулося повернення до читання літературних творів. Володіння новими мовами обмежувалося читанням нескладних текстів без словника, а складних – з

його використання. Доведено, що з початку ХХ ст. зміст навчання нових мов у чоловічих гімназіях передбачав використання репродуктивних вправ в усному мовленні, усне і письмове тлумачення змісту прочитаного. У приватних чоловічих гімназіях почали запроваджувати англійську мову, вивчення якої (як і інших іноземних мов) у другій половині ХІХ ст. здійснювалося за однаковою перекладною методикою: у 70-х–80-х рр. переважно за граматико-перекладним методом, у 60-х та 90-х рр. – за текстуально-перекладним методом. З початку ХХ ст. натуральний метод навчання не набув статусу офіційно рекомендованого.

Зміст іншомовної освіти в реальних і комерційних училищах характеризувався відсутністю стародавніх мов й актуальністю усного й письмового володіння новими. У комерційних відділеннях реальних училищ та комерційних училищах започатковувалося професійно орієнтоване навчання іноземної мови.

З'ясовано, що у змісті іншомовної освіти у жіночих гімназіях більш широко представленим був культурологічний компонент, а результативність вивчення нових мов була інколи навіть вищою, ніж у чоловічих гімназіях. Саме жіночі гімназії почали запроваджувати в навчальний процес новітні методичні ідеї, зокрема натуральний метод, і успішно їх реалізували.

5. У результаті дослідження виявлено перспективні ідеї, які продовжують бути актуальними в умовах сьогодення. Наголошено на практичній потребі у вивченні учнями середньої школи не менше двох іноземних мов. Обґрунтовано доцільність вивчення першої іноземної мови в масовій школі з 2-го класу. Підтверджено актуальність вивчення іноземної мови у класах з поглибленим вивченням цього предмета з першого року навчання у вигляді пропедевтичного курсу. Доведено: необхідність зацікавленої допомоги держави щодо підвищення рівня професійної мовної і культурологічної підготовки вчителів іноземних мов та відповідного навчально-методичного забезпечення; доцільність використання автентичних навчальних текстів; важливість диференціації цілей і змісту іншомовної освіти залежно від типу навчального закладу і рівня мовної підготовки учнів; відкритість процесу навчання іноземної мови до впровадження прогресивних методик і технологій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми. Отримані результати свідчать про необхідність: подальшого поглибленого вивчення проблеми освіти і виховання в середніх навчальних закладах у контексті вивчення іноземної мови як засобу спілкування; здійснення історико-педагогічного аналізу особливостей розвитку шкільної іншомовної освіти в радянські часи; визначення основних тенденцій її розвитку в Україні та за кордоном.

Основний зміст дисертаційного дослідження представлено у таких **публікаціях** автора:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Дітківська С. І. Гімназія – основний тип середньої загальноосвітньої школи XIX століття / С. І. Дітківська // Наукові записки. Серія : Наукові видання Ніжинської вищої школи . – Ніжин, 2011. – № 9. – С.190–194.

2. Дітківська С. Розвиток жіночих навчальних закладів в Російській імперії другої половини XIX – початку XX століття / С. Дітківська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : наук. журн. – 2012. – Вип. 66. – С. 160-163

3. Мисечко О. Е., Хмеливская С. И. Особенности деятельности коммерческих училищ в Киевском учебном округе в конце XIX – начале XX вв. / О.Е. Мисечко, С. И. Хмеливская // Историко-педагогический журнал. – 2013. – №2. – С. 130-142

4. Хмелівська С. І. Вивчення іноземних мов у закладах реальної освіти Київської учбової округи (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / С. І. Хмелівська // Науковий вісник Донбасу. Серія "Педагогічні науки" – 2013. – №4 (24).

5. Хмелівська С. І. Розвиток іншомовної освіти в середніх навчальних закладах Російської імперії в другій половині XIX – початку XX століття / С. І. Хмелівська // Педагогічний дискурс: [зб. наук. пр.]; гол. ред. І. М. Шоробура – Хмельницький, 2013. – Вип. 15. – С. 729-734

6. Хмелівська С. І. Розвиток іншомовної освіти у чоловічих гімназіях Київської учбової округи у період шкільних реформ 1864 та 1871 рр. / С. І. Хмелівська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: наук. журн. – 2014. – Вип. 2 (74). – С. 62-68

7. Хмелевская С. И. Направления творческого использования отечественного опыта иноязычного образования в современных условиях Украины / С. И. Хмелевская // Карельский научный журнал. – 2013 г. – №1(2). – С. 52-54

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Дітківська С. І. Типи середніх навчальних закладів Київської учбової округи другої половини XIX століття – початку XX століття / С. І. Дітківська // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. “Перший крок у науку”. – Луганськ, 2010. – Т. 8 – С. 43-46

9. Дітківська С. І. Становлення і розвиток гімназійної освіти у російській імперії у другій половині XIX століття / С. І. Дітківська // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. “Пріоритетні напрями підготовки вчителя іноземної мови у контексті вимог Болонського процесу”. – Ніжин, 2011. – С. 8-10

10. Хмелівська С. І. Гуманістичні цінності у педагогічній спадщині К. Ушинського / С. І. Хмелівська // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 20-21 лют. 2014. – Київ, 2014. – С. 132-139

Анотації

Хмелівська С. І. Розвиток іншомовної освіти у середніх навчальних закладах Київської учбової округи (друга половина XIX – початок XX ст.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2015.

Дисертацію присвячено дослідженню розвитку іншомовної освіти у середніх навчальних закладах Київської учбової округи. На основі історико-педагогічного аналізу і архівних матеріалів виявлено основні етапи, суперечності, тенденції розвитку іншомовної освіти. Проаналізовано особливості виникнення та розвитку середніх навчальних закладів у XIX-XX ст. Розкрито політичні, педагогічні умови, в яких відбувався цей процес та їх вплив на суспільство, Київська учбова округа.

Висвітлено особливості процесу вивчення стародавніх і нових іноземних мов у середніх навчальних закладах округи. Охарактеризовано тогочасні плани та програми, проаналізовано методику навчання іноземної мови у досліджуваній період. Виявлено можливості творчого використання історичного досвіду в напрямі організації іншомовної освіти, побудови її змісту, вибору методів навчання.

Ключові слова: гімназія, гімназійна освіта, загальна освіта, класичний та реальний напрями середньої освіти, комерційне училище, стародавні мови, нові мови.

Хмелевская С. И. Развитие иноязычного образования в средних учебных заведениях Киевского учебного округа (вторая половина XIX – начало XX в.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир, 2015.

Диссертация посвящена исследованию развития иноязычного образования в средних учебных заведениях Киевского учебного округа. На основе историко-педагогического анализа и архивных материалов определены историографические периоды и этапы развития иноязычного образования. В исследовании впервые освещен региональный опыт осуществления иноязычного образования в различных средних учебных заведениях Киевского учебного округа в общем контексте развития среднего школьного образования; выявлены основные противоречия и тенденции его развития на протяжении второй половины XIX – начала XX в.; обнаружены и обобщены особенности организации иноязычного образования в реальных и коммерческих училищах; исследована региональную

практику обучения новых языков по методу Робертсона. Усовершенствованы историко-педагогические знания о методических основах обучения иностранным языкам в отечественных учреждениях среднего общего образования во второй половине XIX - начале XX в.; сроки внедрения инновационных методик обучения новых иностранных языков в средних учебных заведениях Киевского учебного округа в исследуемый период. Дальнейшее развитие в исследовании получили: систематизация и анализ опубликованных и неопубликованных документов, освещающих организацию иноязычного образования в Российской империи в целом и Киевском учебном округе в частности; периодизация становления отечественного иноязычного образования в средних учебных заведениях в XIX – начале XX в.; изучение перспектив творческого использования отечественного опыта иноязычного образования в средней общеобразовательной школе в современных условиях. В научный оборот введены малоизвестные и неизвестные материалы по развитию школьного иноязычного образования в Украине.

Проанализированы особенности возникновения и развития средних учебных заведений XIX-XX вв. Рассмотрена система законов, которые влияли на их развитие. Раскрыты социально-политические, педагогические экономические, культурные условия, в которых проходил этот процесс и их влияние на общество. Освещены особенности процесса изучения древних и новых иностранных языков в средних учебных заведениях Киевского учебного округа. Рассмотрены планы и программы и на их основе проанализирована методика проведения занятий по иностранному языку.

Ключевые слова: гимназия, гимназическое образование, общее образование, классический и реальный направления среднего образования, коммерческое училище, древние языки, новые языки, Киевский учебный округ.

Khmelivska S. I. The development of foreign language education in secondary schools in the Kyiv school district in the late nineteenth - early twentieth century.). - Manuscript.

Dissertation for gaining of the scientific candidate degree of Pedagogical sciences on speciality 13.00.01 - General Pedagogy and History of Pedagogy. - Zhytomyr State University named after Ivan Franko Zhytomyr, 2015.

The thesis is devoted to the study of the development of foreign language education in the secondary schools of the Kyiv school district. The dissertation deals with historical and pedagogical analysis and archival materials. Historiographical periods and stages of the development of foreign language education have been singled out. Peculiarities of origin and development of different types of secondary schools in the nineteenth and twentieth centuries are analyzed. The system of laws, political and pedagogical conditions that had influenced their development was examined.

The peculiarities of the process of teaching ancient and new foreign languages in different secondary schools of the Kyiv school district have been analyzed. School curricula and syllabi were considered and attention was focused on the use of foreign language teaching method.

Some possibilities of the creative use of the historical experience concerning organization, contents and methodology of teaching foreign languages have been considered.

Keywords: gymnasium, comprehensive education, general education, classical and real directions of secondary education, commercial college, ancient languages, new languages, Kyiv school district.